

manzum *Fetihnâme-i Yemen*'i ve Feridun Ahmed Bey'in Sigetvar fethine dair *Nüzhetü'l-ahbâr*'ı, başkalarının ihmal edilmiş veya gereğini faydalanılmamış, kendisinin ise çok iyi kullanmasını bildiği eserler arasındadır.

Onun, nüshasına az rastlanan kaynaklardan istifade edişini gösteren örneklerden biri, Osmanlı şeceresinin Ertuğrul Gazi'den öncesine çıkan tarafını gözden geçirirken *Dürerü'l-esmân* adıyla zikrettiği (kitapta dizgi hatası olarak *Dürerü'l-esmâr* şeklinde geçer), İbn Ebü's-Sürûr el-Bekrî'nin *Dürerü'l-esmân fi aşli menba'i Âli 'Osmân* adlı Arapça eseridir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 745). Osmanlı hânedanını yüceltmek için şerefli bir soya bağlamak gayesini güden bu eser, Mer'î b. Yûsuf b. Ebü Bekir el-Makdisî'nin aynı maksatla kaleme aldığı ve hekim Şa'bân-ı Şifâî'nin ilâvelerle Türkçe'ye çevirdiği *Kalâ'idü'l-'ıkyân fi fezâ'ili mülûki Âli 'Osmân* adlı diğer bir Arapça esere de kaynaklık eder.

Osmanlı tarihinin kayıp kaynaklarından biri olan Yahşi Fakih'in menâkıbnâmesinin Hayrullah Efendi'nin gördüğü eserler arasında yer alması son derece dikkat çekicidir. Âşıkpaşazâde'nin, "Orhan Gazi'nin imamı İshak Fakî'nin oğlu Yahşi Fakî'nin Osmanlı menâkıbnâmesi" diye varlığını haber verdiği bu eseri (*Tevârih-i Âli Osmân* [Giese], s. 75; [Atsız], s. 90) Hayrullah Efendi, Kâtib Çelebi gibi (*Keşfü'z-zunûn*, I, 283) "Molla İlyas'ın oğlu Şeyh Yahşi Fakih'in tarihi" şeklinde zikretmesi, bu kaydın Âşıkpaşazâde'den gelmeyeceğini onun gördüğünden daha sonraya ait ve daha farklı bir nüsha ile bağlantılı olduğunu belli etmektedir.

Hayrullah Efendi'nin eseri sonraki tarih çalışmalarına değişik ölçüde kaynaklık yapmış ve tesirini sürdürmüştür. Mustafa Nûri Paşa'nın *Netâyicü'l-vukûât*'ına öncülük ettiği gibi Nâmık Kemal'in *Osmanlı Târîhi*'nin de başlıca kaynaklarından biri olmuştur. Telif edilişi üzerinden geçen uzun zaman içinde ortaya çıkan birçok yeni kaynağa ve Osmanlı tarihi hakkında büyük çaplı kitaplara ve etraflı incelemelere rağmen derli toplu hali, kuvvetli tesbitleri, günümüzde kendilerine erişmek imkânı kalmamış eski kaynaklardan gelen bilgi mevcudu ile Hayrullah Efendi'nin kitabı en yeni çalışmaların referans ve bibliyografyalarında da hi yer almaktadır.

Avrupa şarkiyat âlemi ilk ciltlerinin çıkışından itibaren *Hayrullah Efendi Târîhi*'ne yakın ilgi göstermiş, öbür ciltleri-

nin her biri çıktıkça bunları da ilmî mecmualarda tanıtmakla kalmayıp yapılan yeni baskılarını bile haber vermiş, gerektiği yeni ciltlerden bazılarını ayrıca değerlendirmiştir. İlk üç cildi yayımladığında Hammer, içinde kendi eseri hakkında tenkidî ifadeler bulunmasına rağmen, kitabı "pek dikkate değer bir eser" diye takdirle karşılamış, onun ölümünden sonra da eserle ilgili tanıtıcı haberler devam etmiştir.

Hayrullah Efendi Târîhi üzerinde ciddi ve etraflı bir araştırma yapılmış değildir. Ona gerektiği kadar sadece bir müracaat eseri olarak bakılıp bütünüyle ele alınması ve değerlendirilmesi ciheti tamamıyla ihmal edildiğinden çeşitli hususiyetleri ve içindeki mühim görüşleri hemen hemen meçhul kalmış gibidir. Hayrullah Efendi'nin geniş tarih bilgisini, kaynaklarının çoğunun görmüş olmasını, tenkitçi ve tahlilci tarafı ile objektif tarih eseri ortaya koymuş bulunmasını takdir etmesine mukabil mübalağalara inandığını, kısmen de olsa dinî ve mistik kanaatlerin tesirinden kurtulamamış olduğunu söyleyen Mükrimin Halil Yinanç'ın değerlendirmesi de ("Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat*, İstanbul 1940, s. 576-577), dinî taassubu her gerektiği yerde açıkça reddeden eserdeki gerçeğe uzlaşması mümkün olmayan indî ve isabetsiz bir görüştür. Bazı kötülüklerin cezasını ilâhî adaletin tecellisi gibi gören kanaate karşı saygılı tutumu, efkârı umûmiyede bazı durumlar karşısında doğmuş vicdanî kanaatleri pozitivist / materyalist anlayışa rağbet etmeksizin "mâneviyattandır" diye münakaşa zemininden uzak tutmaya dikkatini, mistik kanaatlerden kurtulmamış olmakla izaha çalışmak da o derece yanlış olur.

Bütün belirtilenlerden başka Hayrullah Efendi'nin eserinin diğer bir yeni tarafı da eski tarihçilik geleneğinin karşısında dilinin devrinin kaldırabileceği ölçüde sade olmasına verdiği ehemmiyet ve bu bakımdan çekmek istediği dikkattir. Hayrullah Efendi için asıl olan, bir tarih eserinin içindeki bilgi ve mesajın okuyucu tarafından rahatça anlaşılabilir olmasıdır. Nitekim kendisi, gelecek nesillerin kolaylıkla anlayıp istifade edebileceği bir dille eser ortaya koyma arzusunu kitabında güttüğü dil politikası olarak ilân eder (I, 2-3; V, 79). Encümen-i Dâniş'in de benimsediği ölçülü, fikrî ve ilmî nesirde esasen baş göstermiş olan dil sadeliği istikametinde Cevdet Paşa'nın tarihinin yan başında, fakat ondan farklı olarak ken-

disini eski yolda üslûpçuluk ve hüner gösterme hevesinden uzak tutmayı başarmış bir dil örgüsüyle eserini işler.

Hayrullah Efendi eserinde sadece günün okuyucusunu değil sonraki nesilleri de muhatap tutmaktadır. Osmanlı tarihinin mühim hadiseleri üzerinde yaptığı tahliller, getirdiği dikkatlerle ileriki nesillere de bir hizmet vereceği inancındadır. Bu ise yaptığı işi devrini aşan, geleceğe de mesajlar taşıyan bir çalışma olarak gördüğünü açıkça göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hakkında araştırma olmayan ve ilmî bir neşri bulunmayan *Hayrullah Efendi Târîhi*'nin Zuhurî Danışman tarafından *Son Havâdis* gazetesini yayını olarak yedi küçük kitap halinde kısaltılmış ve dili günümüz Türkçe'sine aktarılmış bir baskısı yapılmıştır (İstanbul, I-VII, 1971-1972). Avusturyalı bir Türkolog tarafından müstaktil bir yazıda, eserin umumi tarih yönünü kuran fasıllarının bir kısmında (XIII, 18-20; XIV, 28-30; XV, 9) Habsburg hânedanındaki kardeş çekişmesine dair yer alan bilgilerin bir değerlendirilmesi ortaya konulmuştur (Erich Prokosch, "Der 'Bruderzwist in Habsburg' im Geschichtswerk des Hayrullah Efendi", *Jahrbuch des Österreichischen Sankt Georgs Kollegs in Istanbul*, İstanbul 1985, s. 276-281). Eserin çeşitli ciltlerine ait kısımlardan bazılarının müstakilleri, bir defterde bir araya getirilmiş olarak İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Kütüphanesi'nde (nr. 582) bulunmaktadır.

ÖMER FARUK AKÜN

HAYSA BEYSA

(حیص بیص)

Ebü'l-Fevâris Şihâbüddîn Sa'd
b. Muhammed b. Sa'd
b. es-Sayfî et-Temîmî
(ö. 574/1179)

Arap şairi.

492'de (1099) doğdu. Haysa Beysa lakabı ile meşhur olmuştur. Rey şehrinde Kadî Muhammed Abdülkerîm el-Vezzân eş-Şâfîî'den fıkah okudu ve fıkıhta ihtilâflı konular üzerinde çalıştı. Daha sonra Ebü Tâlib Hüseyin b. Muhammed ez-Zeynebî ve Ebü'l-Mecd Muhammed b. Cehver'den hadis öğrendi. Fakat Haysa Beysa, asıl ilgisini çeken saha olarak şiir ve edebiyatta üslûbundaki zarafeti sayesinde büyük şöhret kazandı. Şia'nın İmâmîyye kolunun ileri gelenlerinden olduğu kaydedilen Haysa Beysa (İbn Hacer, III, 19), bir ara kaldığı Hille'de Şifî Mezyediler'e (Benî Mezyed) kasideler yazdı (*E²* [İng.], III, 327). Sonra yerleştiği Bağdat'ta halife, sultan, vezir ve diğer devlet adamları için yazdı-

ğı kasideleriyle tanındı. İrticâlen şiir söyleyebilecek kadar sanat gücü yanında bedvî lehçelerine dair geniş ve sağlam bilgisi sayesinde çok defa anlaşılması güç bir edebî Arapça ile konuşmayı itiyat haline getirmişti. Ayrıca Arap emîrleri gibi kılıç kuşanıp bedvî kıyafetiyle arı sirtında dolaşmayı da severdi. Fasih konuşmayanlara kızar ve dil hatası yaptıkları için onları eleştirirdi. Bunun yanında asaletle olan merakı dolayısıyla Arap meşhurlarından Eksem b. Sayfî'nin soyundan geldiğini iddia ederdi (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 112). Haysa Beysa lakabının kendisine, övünmesi ve düzgün konuşmadaki aşırı titizliği sebebiyle hiciv şairi Ebü'l-Kâsım Hibetullah İbnü'l-Kattân tarafından verildiği kaydedilir. Diğer bir rivayete göre de bir topluluğun niçin heyecan ve sıkıntı içinde bulunduğunu öğrenmek için sorduğu soruda "haysa beysa" (sıkıntı, huzursuzluk, telâş, tedirginlik; *Lisânü'l-'Arab*, "byş", "hşş" md.leri), tabirini kullanmış ve bu tabir onun lakabı haline gelmiştir. Ayrıca aynı tabiri bir beytinde kullandığı için bu lakabı aldığı da belirtilmektedir (İbn Hacer, III, 19).

V. (XI.) yüzyıldan itibaren Arap edebiyatında bedvî sanatları yoğun bir şekilde kullanan edip ve şairlerin önde gelenlerinden sayılan Haysa Beysa'nın divanı ile *Dîvânü'r-resâ'il*'ini Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî şairin kendisinden okuduğunu söyler (Yâkût, XI, 200). Gerek şiirlerini gerekse mektuplarını anlaşılması güç bir üslûpla yazması, Ebü'l-Kâsım Hibetullah İbnü'l-Kattân başta olmak üzere birçok kişi tarafından tenkide uğramasına ve hicvedilmesine sebep olmuştur. Ancak onun tasvirî mahiyette bazı şiirlerinden başka hâmleri arasında bulunan Şerefeddin Ali b. Tarrâd ez-Zeynebî gibi vezirlere, Müsterşid-Billâh, Müstazî-Billâh ve Muktefî-Liemrillâh gibi Abbâsî halifelerine ve Mahmûd b. Muhammed Tapar ile oğlu Mes'ûd b. Muhammed Tapar gibi Selçuklu sultanlarına hitaben yazdığı pek çok kaside ve mersiye arasında çok beğenilenleri de vardır. İmâdüddin el-İsfahânî *Harîdetü'l-kaşr*'ında onun şiirlerinden alınmış birçok parça nakleder. İbnü'l-Esîr, Haysa Beysa'nın I. Seyfeddin Gazî'ye ithafen yazdığı şiirlerin bilhassa nesîb kısmını çok beğenir. Bu arada Macar âlimi J. F. von Hammer Purgstall onun, "Ey şifa arayan hasta! Senin doktorun sana suda ilaç eriten kişi değil seni bir hastalıkla imtihan edendir" anlamına gelen beyitlerini (Demîrî, I, 187), "Hastalığın şifası yine o

hastalıkta gizlidir" şeklinde anlatarak bu hususta S. Fr. Chr. Hahnemann (ö. 1843) tarafından kurulan tedavi sistemiyle ilgili bulunmuş, bu sistemin Araplar arasında bilindiğine ve Haysa Beysa'nın yaşadığı devirlere kadar uzandığına işaret etmiştir (Felix Klein-Franke, sy. 19 [1972], s. 76-77). Haysa Beysa 6 Şâban 574'te (17 Ocak 1179) Bağdat'ta vefat etti.

Eserleri. 1. *Dîvân. Dîvânü'l-Emîr el-mâ'rûf Haysa Beyşa* adıyla Mekki es-Seyyid Câsim ve Şâkir Hâdî Şükür tarafından neşredilmiştir (I-III, Bağdat 1394-1395/1974-1975). 2. *Dîvânü'r-resâ'il*. Zamanın halifelerine yazdığı yedi kısa niyaz mektubunu ve halifelerin bunlara verdiği cevapları ihtiva etmekte olup bir nüshası Berlin'de (Königlichen Bibliothek, nr. 8628/3, vr. 113^b-114^b) bulunmaktadır (Ahlwardt, VII, 571).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "byş", "hşş" md.leri; *Tacü'l-'arûs*, "byş", "hşş" md.leri; *Kâmus Tercümesi*, II, 1155, 1164; Lane, *Lexicon*, II, 686; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebe'*, XI, 199-208; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Beyrut 1977, XI, 139, 162, 231, 454; a.m.f., *Üsdü'l-gâbe*, I, 112 vd.; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 362-365; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XXI, 61-62; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, Bulak 1283, II, 392 vd.; Sübkî, *Tabakât*, IV, 77 vd.; Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân*, I, 187; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1971, III, 19-20; Ahlwardt, *Verzeichnis*, Berlin 1985, VII, 571; Zirikî, *el-A'lâm*, III, 138; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 212; Cezzâr, *Medâhilü'l-müellifîn*, s. 405; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, II, 250; Felix Klein-Franke, "Şahîfe bi-hattî'l-müsteşrik en-Nemsâvî J. von Hammer-Purgstalls", *Fikr ve Fen*, sy. 19, Bonn 1972, s. 76-77; C. van Arendonk, "Haysa Beysa", *IA*, V/1, s. 395; J. W. Füch, "Haysa Bayşa", *EP* (Ing.), III, 327-328.

İBRAHİM SARMIŞ

HAYSEME b. SÜLEYMAN

(خَيْمَةُ بن سليمان)

Ebü'l-Hasen Hayseme b. Süleymân b. Haydere el-Kureşî eş-Şâmî et-Trablusî (el-Etrâblusî) (ö. 343/955)

Hadis hâfızı.

250 (864) yılında Trablusşam'da doğdu. Aslen Kureys kabilesinden olup dedesinin adının Cendere olduğu söylenmekteyse de Haydere olması daha isabetlidir. Şam bölgesinin meşhur muhaddisleri arasında yer alması sebebiyle Şâmî nisbesi ve "muhaddisü's-Şâm" unvanıyla da tanınmaktadır.

Hayseme İslâmî ilimlerle ilgilenen bir aileye mensuptur. Kardeşi Muhammed,

oğulları Abdullah ve Süleyman, kız kardeşinin oğlu Abdullah b. Ebû Kâmil hadis okuması ve okutmuşlardır. Öğrenime küçük yaşta başlayan Hayseme, Trablus'taki muhaddislerden faydalandıktan sonra tahsilini ilerletmek amacıyla Beyrut, Cebele, Hicaz, Irak, Yemen, Askalân, Dimaşk, Humus, Halep, Bağdat, Antakya, Vâsıt, Küfe, Basra, Medâin, Nişâbur gibi ilim merkezlerini dolaştı. Yûsuf b. Bahr el-Cebelî'den hadis almak için Cebele'ye giderken esir düştü. Dört ay süren esaretten sonra serbest bırakıldı. Ebû Kilâbe er-Rekâşî, İbn Ebû Hayseme, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerden hadis öğrendi. Kendisinden de Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, Ebü'l-Hüseyn el-Malatî, Ebû Abdullah İbn Mende, İbn Cüme' el-Gassânî, Temmâm er-Râzî, Ebû Nuaym el-İsfahânî gibi âlimler hadis rivayet ettiler.

İlmî seyahatlerini tamamladıktan sonra Hayseme bir müddet Dimaşk'ta, daha sonra Trablus büyük camisinde hadis dersi vermeye başladı. Ebû Abdullah İbn Mende'nin ondan bin cüz yazdığını söylemesi (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XV, 415) Hayseme'nin rivayetlerinin çokluğu hakkında fikir vermektedir. Güvenilir bir muhaddis olarak tanınan Hayseme'yi bazıları Şîlik'le itham etmişlerse de sahâbenin faziletleriyle ilgili eserleri bunun doğru olmadığını göstermektedir. Hayseme Zilkade 343'te (Mart 955) Trablusşam'da vefat etti. Bu tarih 333 (944) ve 350 (961) olarak da zikredilmiştir.

Eserleri. 1. *el-Müntehab min Fevâ'id Ebi'l-Hasan. Fevâ'id*'den seçilmiş kırk hadis ihtiva eden bir kısım olup bir nüshası Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de bulunmaktadır (Mecmua, nr. 107/7, vr. 187^a-193^b). 2. *Fezâ'ilü's-şahâbe. el-Âhâd ve'l-meşânî* adıyla da zikredilen eserin (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1385) günümüze ulaşan kısmı Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'dedir (Mecmua, nr. 92/8, vr. 103^b-110^b; nr. 110, vr. 244^b-251^a). 3. *Fezâ'ilü Ebi Bekr eş-Şiddîk* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 62/1, vr. 2-7). 4. *er-Rekâ'ik ve'l-hikâyât*. Eserin sadece onuncu cüzü günümüze gelmiş olup iki ayrı nüshası Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de (Mecmua, nr. 82/3, vr. 175^b-181^a) ve Chester Beatty Kütüphanesi'nde (Mecmua, nr. 3495/2, vr. 10-14) bulunmaktadır. 5. *Cüz' min hadîsi Hayseme* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 41, vr. 179-189; nr. 82, vr. 25^a-34^b).

Hayseme'nin eserlerini *Min Hadîsi Hayseme el-Kureşî el-Etrâblusî* adıyla